

Högsta domstolen
Box 2066
103 12 STOCKHOLM

Överklagande av hovrättsdom – företagsbot

Klagande

Riksåklagaren

Motpart

R AB

Ombud: Advokaten TE

Saken

Företagsbot

Dom

Hovrätten över Skåne och Blekinges dom den 29 juni 2016 i mål B 1868-15

Yrkande

Jag yrkar att Högsta domstolen, med ändring av hovrättens dom, ålägger R AB företagsbot med 100 000 kronor.

Ekobrottsmyndighetens yttrande

Vice chefsåklagaren Lars Olson vid Ekobrottsmyndigheten i Malmö begärde riksåklagarens prövning av om hovrättens dom skulle överklagas till Högsta domstolen. Ekobrottsmyndigheten har tillstyrkt framställningen i ett yttrande till riksåklagaren. Till yttrandet har fogats dels promemorian Företagsbotens storlek i ekomål och vissa handläggningsråd (Ekobrottsmyndigheten, Aktuella rättsfrågor ARF 2014:1), dels en rapport med en sammanställning av domar meddelade under 2014 och 2015 där företagsbot prövats (Ekobrottsmyndigheten, rapport 2016-01-28, dnr EBM A-2016/0045). Yttrandet med bilagor bifogas.

Bakgrund

Ekobrottsmyndigheten har i sitt yttrande redogjort för åtalet och underrättsdomarna. Jag får i dessa delar hänvisa till yttrandet.

Grunder

Den rättsliga regleringen

I Ekobrottsmyndighetens yttrande finns under rubriken ”Den rättsliga regleringen” en redovisning av relevanta lagregler och förarbeten. Vidare redovisas praxis under en särskild rubrik. Även i denna del får jag i huvudsak hänvisa till vad som anförs i yttrandet. Med utgångspunkt främst i Högsta domstolens uttalanden i NJA 2012 s. 826 vill jag dock tillägga följande.

I NJA 2012 s. 826 konstaterade Högsta domstolen att införandet av systemet med företagsbot var ett resultat av en strävan att motverka ekonomisk brottslighet. Det ansågs att det rådde en bristande proportion mellan de brottspåföljder som dömdes ut och de ekonomiska intressen som kan stå på spel i ett företag. Enligt departementschefen borde sanktionen företagsbot innefatta ett påtagligt klander av de företag som ålades boten men också på ett effektivt sätt eliminera de vinstintressen som kan ligga bakom brott i näringsverksamhet. Därmed skulle företagsbot bli ett stöd för den seriösa näringsverksamheten, exempelvis genom att möjligheten till konkurrens på lika villkor skulle öka. Av bl.a. rättvise- och effektivitetsskäl ansåg departementschefen att sanktionen borde kunna tillämpas oberoende av företagets ägarform och juridiska konstruktion i övrigt (p. 37).

Högsta domstolen konstaterade vidare att de lagändringar som genomfördes per den 1 juli 2006 bl.a. innebar att tillämpningsområdet för företagsbot utvidgades till att avse även mindre allvarlig brottslighet som sker inom ramen för näringsverksamhet. Utvidgningen ansågs viktig från brottspreventiv synpunkt. Det framhölls bl.a. att sanktioner mot juridiska personer har störst preventiv effekt när det gäller brott som begås inom ramen för en i övrigt seriös näringsverksamhet. Om näringsidkaren får bära de straffrättsliga konsekvenserna då brottsligheten är att hänföra till dennes verksamhet antogs det att incitamenten att organisera verksamheten på ett sådant sätt att några överträdelse inte sker skulle förstärkas. Därmed skulle intresset från konkurrenssynpunkt av att regler om näringsverksamheten följs kunna tillgodoses (p. 40).

Högsta domstolen uttalade vidare att den ordning som gällde före den 1 juli 2006 innebar att det straffrättsliga ansvaret hade företräde framför företagsbot. Med lagändringen fick lagstiftningen motsatt innebörd. Enligt de nuvarande reglerna ska, när det gäller brott i näringsverksamhet, i vart fall som princip först avgöras om förutsättningarna för företagsbot föreligger. Om så är fallet ska det belopp bestämmas som företagsboten primärt bör uppgå till. Därefter

ska det avgöras om skäl för jämkning eller eftergift av boten föreligger. Om det är fråga om att döma en näringsidkare till en straffrättslig påföljd ska, när denna bestäms, som ett sista led bedömas om den straffrättsliga påföljden ska sättas ned eller efterges på grund av företagsboten (p. 44). Högsta domstolen konstaterade att i förarbetena till 2006 års lagändringar uttalades att om det i ett enskilt fall skulle visa sig att det inte är möjligt att uppnå ett rimligt resultat genom att med stöd av 29 kap. 5 § brottsbalken sätta ned den påföljd som ådömts den enskilde, finns det ytterst en möjlighet att använda den mer generella jämningsgrund som finns i 36 kap. 10 § första stycket 4 brottsbalken (att det ”annars finns särskilda skäl för jämkning).

Högsta domstolen fortsatte enligt följande.

45. De skäl som i 2005/2006 års lagstiftningsärende anfördes för denna del av reformen tog sikte i huvudsak på det centrala området för företagsbot, dvs. när brott begås inom en i övrigt seriös verksamhet som drivs av företag i bolagsform. De argument som anfördes för ordningen att den straffrättsliga påföljden ska jämkas med hänsyn till vilken företagsbot som ska betalas har inte bäring på det fall som det rör sig om här, dvs. att verksamheten inte har varit seriös, att den har bedrivits i form av en enskild firma och att näringsidkaren själv döms till fängelse för allvarlig brottslighet med anknytning till verksamheten.

Högsta domstolen uttalade vidare att om en företagsbot för en enskild näringsidkare som har ägnat sig åt oseriös verksamhet skulle beaktas på så sätt att fängelsestraffet sattes ned, eller ersattes av ett bötesstraff, skulle det i många fall i praktiken innebära ett rent bortfall av straffrättslig reaktion eftersom sannolikheten för att det i dessa fall skulle vara möjligt att driva in företagsboten i allmänhet är liten (p. 52).

Under rubriken ”Slutsats beträffande förutsättningarna för företagsbot” uttalade Högsta domstolen följande.

53. Slutsatsen av det sagda blir att i sådana fall där det brott som kan ligga till grund för ett beslut om företagsbot har begåtts av en enskild näringsidkare och föranleder fängelse, bör den straffrättsliga påföljden kunna ges företräde. I J.W:s fall bör brottsligheten föranleda ett långt fängelsestraff (se domskälen i det följande). Det står därmed helt klart att någon företagsbot inte bör åläggas honom.

I detta sammanhang bör noteras att Högsta domstolen fann att straffvärdet av den tilltalades brottslighet motsvarade fängelse i drygt två år (p. 58).

I NJA 2014 s. 139 I uttalade Högsta domstolen bl.a. följande om jämkning vid sanktionskumulation.

37. Den ursprungliga regeln om jämkning, som motsvarade 36 kap. 10 § första stycket 1 BrB, tog sikte framför allt på situationer då enskilda näringsidkare och mindre bolag åläggs företagsbot. Syftet med bestämmelsen var att hänsyn skulle tas till att påföljden för brottet och företagsboten i sådana fall kan drabba samma

person. Genom bestämmelsen gavs utrymme för en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet (se prop. 1985/86:23 s. 72 f.). Om inte detta förhållande beaktades skulle en sorts dubbelbestraffningseffekt uppkomma, vilket skulle kunna leda till omotiverat stränga ingripanden i enskilda fall. Efter reformen år 2006 ska problemet med s.k. sanktionskumulation i stället normalt hantearas när påföljden för den enskilde bestäms. Att det i vissa fall ändå kan finnas anledning att beakta sanktionskumulation vid övervägande av om företagsbot ska dömas ut, och av hur hög den i så fall ska vara, framgår av rättsfallet NJA 2012 s. 826.

När det gäller jämningsgrunden i 36 kap. 10 § första stycket punkt 4 brottsbalken, dvs. att det annars finns särskilda skäl för jämkning, uttalades i propositionen till 2006 års lagändringar att med kravet på särskilda skäl avsågs att markera att det inte räcker att det finns omständigheter som talar för jämkning utan det fordras att dessa omständigheter har särskild tyngd. Särskilda skäl för jämkning kunde bl.a. vara att det framstår som uppenbart oskäligt att ålägga full företagsbot, t.ex. på grund av att brottet, utan att det helt kan undantas med tillämpning av allmänna principer om t.ex. abnormhandlingar, indirekt riktar sig mot näringsidkaren. Som exempel nämndes att en anställd begår ett brott, t.ex. stöld eller bedrägeri, mot någon av näringsidkarens affärskontakter följande (se prop. 2005/06:59, s. 63).

Beträffande förutsättningarna för att efterge företagsbot enligt 36 kap. 10 § andra stycket brottsbalken uttalades i propositionen till 2006 års lagändringar att bestämmelsen bör tillämpas restriktivt. Eftergift angavs kunna ifrågakomma i fall där det tidigare skulle ha bedömts vara uppenbart oskäligt att ålägga företagsbot. Vidare borde det i undantagsfall finnas utrymme för att efterge företagsbot när ett företag blir ansvarigt i enlighet med principerna för det utvidgade ansvaret enligt 36 kap. 7 § första stycket punkt 2 brottsbalken. Detta gäller framför allt om det, trots att brottet är hänförligt till en person med särskilt ansvar, framstår som orimligt att lägga den enskildes handlande näringsidkaren till last. Slutligen angavs att eftergift i allmänhet endast borde komma i fråga i undantagsfall (a. prop. s. 41 och 63).

Avslutningsvis bör nämnas att enligt 29 kap. 5 § första stycket 8 brottsbalken ska rätten vid straffmätningen utöver brottets straffvärde i skälig omfattning beakta om ett straff utmätt efter brottets straffvärde skulle framstå som oproportionerligt strängt med hänsyn till andra rättsliga sanktioner till följd av brottet. Av 30 kap. 4 § brottsbalken framgår att rätten även vid påföljdsvalet ska beakta sådana omständigheter som avses i 29 kap. 5 §.

Min bedömning

Tingsrätten dömde EJ för bokföringsbrott och försvårande av skattekontroll till villkorlig dom och 40 dagsböter å 300 kronor. Domen avsåg att EJ som ställföreträdare för R AB åsidosatt bolagets bokföringsskyldighet genom att under tio månaders tid inte löpande bokföra de affärshändelser som förekommit i verk-

samheten. Tingsrätten bedömde att åsidosättandet skett av oaktsamhet (bokföringsbrottet) respektive av grov oaktsamhet (försvårande av skattekontroll).

Som nämnts var införandet av systemet med företagsbot ett resultat av en strävan att motverka ekonomisk brottslighet. Avsikten var att sanktionen skulle innefatta ett påtagligt klander av de företag som ålades boten men också att den på ett effektivt sätt skulle eliminera de vinstintressen som kan ligga bakom brott i näringsverksamhet. Företagsboten skulle bli ett stöd för den seriösa näringsverksamheten genom att möjligheten till konkurrens på lika villkor skulle öka. Avsikten var att sanktionen skulle kunna tillämpas oberoende av företagets ägarform och juridiska konstruktion.

I propositionen till 2006 års lagändringar framhölls att sanktioner mot juridiska personer har störst preventiv effekt när det gäller brott som begås inom ramen för en i övrigt seriös näringsverksamhet. Om näringsidkaren får bära de straffrättsliga konsekvenserna då brottsligheten är att hänföra till dennes verksamhet antogs det att incitamenten att organisera verksamheten på ett sådant sätt att några överträdelser inte sker skulle förstärkas. Detta skulle främja intresset av konkurrens på lika villkor.

Efter 2006 års lagändringar har beslutsprocessen beträffande företagsbot delats upp i tre tydligt åtskilda steg. Först görs en bedömning av om förutsättningarna för att ålägga företagsbot är uppfyllda, sedan fastställs företagsbotens storlek och slutligen görs en bedömning av om det finns skäl att jämka eller efterge boten. Om det är fråga om att döma en näringsidkare till en straffrättslig påföljd ska, när denna bestäms, som ett sista led bedömas om den straffrättsliga påföljden ska sättas ned eller efterges på grund av företagsboten.

De brott EJ dömts för är begångna i utövning av R AB:s näringsverksamhet. För bokföringsbrott och försvårande av skattekontroll är föreskrivet strängare straff än penningböter. Brottet har begåtts av en person i ledande ställning i aktiebolaget. Det finns därför förutsättningar att ålägga aktiebolaget företagsbot enligt 36 kap. 7 § brottsbalken.

Nästa fråga att ta ställning till är vilket belopp företagsboten, med tillämpning av 36 kap. 9 § brottsbalken, ska bestämmas till. I likhet med Ekobrottsmyndigheten anser jag att boten ska bestämmas till 100 000 kronor. Jag får i detta avseende hänvisa till vad Ekobrottsmyndigheten anför i sitt yttrande, men den anmärkningen att EJ dömts för att ha begått brotten av oaktsamhet respektive grov oaktsamhet.

Den centrala frågan i målet är om det finns förutsättningar att jämka eller efterge företagsboten på grund av att EJ, i egenskap av företrädare för det av honom helägda aktiebolaget, dömts till straffrättslig påföljd.

I NJA 2012 s. 826 uttalade Högsta domstolen att de argument som i förarbetena anfördes för ordningen att den straffrättsliga påföljden ska jämkas med hänsyn till vilken företagsbot som ska betalas inte hade bäring på det fall som det rörde sig om i Högsta domstolen, dvs. att verksamheten inte hade varit seriös, att den hade bedrivits i form av en enskild firma och att näringsidkaren själv dömts till fängelse för allvarlig brottslighet. Enligt Högsta domstolen skulle en tillämpning av lagstiftningen enligt den huvudprincip som den bygger på i fall av detta slag leda till problem. En fråga angavs vara hur en företagsbot ska kunna beaktas när den som har ålagts företagsboten samtidigt ska dömas till fängelse. Högsta domstolen uttalade vidare att om en företagsbot för en enskild näringsidkare som har ägnat sig åt oseriös verksamhet skulle beaktas på så sätt att fängelsestraffet sattes ned, eller ersattes av ett bötesstraff, skulle det i många fall i praktiken innebära ett rent bortfall av straffrättslig reaktion, eftersom sannolikheten för att det i dessa fall skulle vara möjligt att driva in företagsboten i allmänhet är liten. Av detta drog Högsta domstolen slutsatsen att i sådana fall där det brott som kan ligga till grund för ett beslut om företagsbot har begåtts av en enskild näringsidkare och föranleder fängelse, bör den straffrättsliga påföljden kunna ges företräde.

Högsta domstolen kom således fram till att det i målet fanns skäl att göra undantag från den huvudprincip lagstiftningen byggde på, dvs. att den straffrättsliga påföljden ska jämkas med hänsyn till vilken företagsbot som ska betalas. Skälen för detta var att verksamheten inte hade varit seriös, att den hade bedrivits i form av en enskild firma och att näringsidkaren själv dömts till fängelse för allvarlig brottslighet. I det nu aktuella målet föreligger ingen av dessa tre omständigheter. Tvärtom är de brott EJ gjort sig skyldig till begångna inom ramen för en i övrigt seriös näringsverksamhet, verksamheten har bedrivits i aktiebolagsform och påföljden har bestämts till villkorlig dom och dagsböter. Jag kan inte se att det utifrån Högsta domstolens uttalanden finns skäl att frånga huvudprincipen; dvs. att företagsboten har företräde framför den straffrättsliga påföljden.

Huvudprincipen är således att i de fall företagsbot beslutas kan det finnas skäl att sätta ned påföljden med tillämpning av 29 kap. 5 § brottsbalken. Det är endast när det i ett enskilt fall inte är möjligt att uppnå ett rimligt resultat genom att sätta ned den straffrättsliga påföljden som det kan bli aktuellt att jämka företagsboten.

EJ har dömts till villkorlig dom och 40 dagsböter. Om det med anledning av sanktionskumulation skulle anses att den sammanlagda bestraffningen skulle bli oproportionerligt sträng är det enligt min mening fullt möjligt att uppnå ett rimligt resultat genom en tillämpning av 29 kap. 5 § första stycket 8 brottsbalken. Exempelvis genom att minska antalet dagsböter eller helt enkelt döma till en ”ren” villkorlig dom. Jag anser således att det inte finns förutsättningar att

jämka eller efterge företagsboten på grund av den straffrättsliga påföljd som EJ dömts till. Några andra skäl för jämkning av företagsboten föreligger inte.

Talan om företagsbot riktas mot ett aktiebolag i vilket EJ äger samtliga aktier. I förarbetsuttalanden avseende tiden före 2006 års lagändringar redovisades att den då gällande jämningsbestämmelsen (vid sanktionskumulation) framför allt tog sikte på situationer då enskilda näringsidkare och mindre bolag (enmansbolag eller fåmansbolag) åläggs företagsbot. Syftet med bestämmelsen angavs vara att hänsyn skulle tas till att påföljden för brottet och företagsboten, just när det gäller enskilda näringsidkare och vissa mindre bolag, i praktiken kunde drabba samma person. Därmed gavs utrymme för en lämplig avvägning av den samlade reaktionen på brottet (se prop. 1985/86:23 s. 44, JuU 1985/8613 och prop. 2005/06:59 s. 38 f.).

Både bestämmelsen om jämkning av företagsbot och bestämmelsen i 29 kap. 5 § första stycket 8 brottsbalken om s.k. billighetsskäl är utformade på ett sådant sätt att det i och för sig inte finns något som hindrar att de tillämpas även när talan om företagsbot förts mot ett aktiebolag i vilket den person som döms till straffrättslig påföljd äger alla aktier. Det är emellertid fråga om olika rättssubjekt; bolagets ägares ekonomi är skild från aktiebolagets och ägaren ansvarar normalt inte för bolagets ekonomiska förpliktelser. I likhet med Ekobrottsmyndigheten anser jag att det därför i regel inte kan anses vara fråga om en sådan sanktionskumulation som kan föranleda jämkning av boten eller nedsättning av den straffrättsliga påföljden. Jag får i detta avseende hänvisa till vad Ekobrottsmyndigheten anför i sitt yttrande.

Sammanfattningsvis anser jag att aktiebolaget ska åläggas att betala företagsbot med 100 000 kronor och att boten saknar betydelse för den påföljd som bestämts för EJ.

Processfrågor

Frågan om prövningstillstånd

Prövningstillstånd får enligt 54 kap. 10 § första stycket 1 rättegångsbalken meddelas om det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen.

Som framgått i det föregående är den centrala frågan i målet om det finns förutsättningar att jämka eller efterge aktiebolagets företagsbot på grund av att EJ, i egenskap av företrädare för det av honom helägda bolaget, dömts till straffrättslig påföljd.

I NJA 2012 s. 826 slog Högsta domstolen fast att i sådana fall där det brott som kan ligga till grund för ett beslut om företagsbot har begåtts av en enskild näringsidkare och föranleder fängelse, bör den straffrättsliga påföljden kunna ges

företråde. Det var i målet fråga om oseriös verksamhet. I det nu aktuella målet är det fråga om brott begångna inom ramen för en i övrigt seriös näringsverksamhet, verksamheten har bedrivits i aktiebolagsform och påföljden har bestämts till villkorlig dom och dagsböter. Högsta domstolens uttalanden i NJA 2012 s. 826 besvarar inte vad som gäller i en sådan situation och vilken eventuell betydelse för prövningen av frågan om företagsbot de tre nämnda omständigheterna har. Av de rättsfall som redovisas av Ekobrottsmyndigheten och i hovrättens dom framgår att praxis inte är enhetlig. Jag anser således att Högsta domstolen vid en prövning av det nu aktuella målet skulle kunna göra uttalanden som ytterligare klargör rättsläget.

I samband med arbetet med Åklagarmyndighetens verksamhetsplan tas årligen fram en sammanställning över rättsfrågor som har bedömts som intressanta att få prövade i Högsta domstolen. Denna lista över prioriterade prejudikatfrågor tas fram av riksåklagaren i samverkan med utvecklingscentrumen och Ekobrottsmyndigheten. I 2016 års lista har under rubriken ”Områden där praxis saknas” angivits att vägledning behövs när det gäller beräkning av storleken på företagsbot i ekomål.

Som framgår av Ekobrottsmyndighetens yttrande har myndigheten i augusti 2014 utfärdat promemorian ”Företagsbotens storlek i ekomål och vissa handläggningsråd”. Syftet är att stödja åklagarna i arbetet med att bedöma om det finns förutsättningar för att yrka företagsbot och att främja en rättssäker och enhetlig tillämpning av lagen. Promemorian, som bifogats Ekobrottsmyndighetens yttrande, innehåller bl.a. en ny beräkningsgrund för företagsbotens storlek. Enligt promemorian är det brottets straffvärde som utgör grunden för beräkningen av företagsboten vid ekonomisk brottslighet. Den likaledes bifogade rapporten med en sammanställning av domar är daterad den 28 januari 2016. Här uttalas att de sammanställda domarna i huvudsak utvisar att utgångspunkten för beräkningen av företagsboten är straffvärdet för de brott som legat till grund för boten. Den fortsatta beräkningen av boten anges därefter ske utifrån de särskilda omständigheterna.

Jag delar Ekobrottsmyndighetens uppfattning att Högsta domstolen vid en prövning av målet skulle kunna klargöra hur företagsbotens storlek ska beräknas i mål om ekonomisk brottslighet.

Regeringen beslutade den 21 maj 2015 att uppdra åt en särskild utredare att göra en bred översyn av företagsbotsregleringen och föreslå nödvändiga författningsändringar. Utredaren ska bl.a. särskilt överväga om företagsboten ska vara konstruerad som ett straff eller som en särskild rättsverkan av brott, se över förhållandet mellan företagsboten och det individuella straffansvaret samt ta ställning till hur frågor om sanktionskumulation bör lösas. Utredaren ska vidare överväga och föreslå en höjning av maximibeloppet för företagsboten

samt se över grunderna för beräkningen av företagsbotens storlek (Dir. 2015:58).

När det gäller frågan om förhållandet mellan företagsboten och det individuella straffansvaret uttalas i direktiven bl.a. följande (s. 10).

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2012 s. 826 påtalat vissa svårigheter vid tillämpningen av lagstiftningen om företagsbot när det gäller förhållandet mellan det individuella straffansvaret och företagsboten. Domstolen konstaterade att även om utgångspunkten efter 2006 års reform är att sanktionskumulationen normalt ska hanteras när påföljden för den enskilde bestäms, kan det ändå finnas anledning att beakta sanktionskumulaton vid övervägande av om företagsbot ska dömas ut och hur hög den i så fall ska vara. I rättsfallet fann Högsta domstolen att i sådana fall där det brott som ligger till grund för ett beslut om företagsbot har begåtts av en enskild näringsidkare och föranleder fängelse, bör den straffrättsliga påföljden ges företräde. Av rättsfallet framgår däremot inte hur sådana fall där en icke frihetsberövande påföljd kan väljas eller där brottet begåtts inom ramen för t.ex. ett fåmansbolags verksamhet ska bedömas.

Förhållandet mellan företagsboten och det individuella straffansvaret är i dag delvis oklart. Frågan om hur sanktionskumulaton bör hanteras kan uppstå oavsett vilken typ av brott det rör sig om och i förhållande till såväl seriösa företag som verksamheter där företaget närmast utgör ett brottsverktyg. Frågan kan också uppstå både när sanktionerna riktar sig mot samma och när de riktar sig mot olika rättssubjekt. Regelverket måste därför vara utformat så att det möjliggör att rimliga lösningar kan uppnås i det enskilda fallet, samtidigt som det lever upp till högt ställda krav på förutsägbarhet och rättssäkerhet. Sanktionen mot näringsidkaren eller den juridiska personen ska inte medföra någon generell strafflindring eller straffskärpning beroende på i vilken verksamhetsform verksamheten bedrivs.

Utredningen ska redovisa sitt uppdrag senast den 20 november 2016. Eventuella lagändringar som utredningens förslag kan föranleda ligger således långt fram i tiden.

Sammanfattningsvis anser jag att en prövning av mitt överklagande skulle vara av vikt för ledning av rättstillämpningen.

Bevisning m.m.

Jag ber att få återkomma med bevisuppgift och synpunkter på målets fortsatta handläggning för det fall Högsta domstolen skulle komma att meddela prövningstillstånd.

Kerstin Skarp

Lars Persson

Kopia till:

Ekobrottsmyndigheten, Huvudkontoret, Rättsenheten (EBM B-2016/0117)
Ekobrottsmyndigheten, Första ekobrottskammaren i Malmö (EB-8197-14)